

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'342.623«ІХХ»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/27.203887>

Галина НАКОНЕЧНА,

orcid.org/0000-0002-3658-7523

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *hnacon62@ukr.net*

Ірина МЕНТИНСЬКА,

orcid.org/0000-0001-7939-0010

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *imentynska31@ukr.net*

КАТЕГОРІЯ МИЛОЗВУЧНОСТІ ЯК КУЛЬТУРОМОВНИЙ КОНСТРУКТ

Мета цієї статті – з'ясувати практичні закони милозвучності (чергування у/в) в українських наукових текстах початку ХХ ст. і встановити їх відповідність вимогам чинного правопису. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) виявити всі позиції чергування у/в на 50 сторінках досліджуваних праць;

2) визначити відповідність їх чинним нормам;

3) у разі невідповідності чинній нормі виявити наявність чи відсутності системи (або тенденції) такого вживання.

Актуальність подальшого дослідження зазначеної проблеми зумовлена передусім ситуацією, коли вимоги чинного «Українського правопису» розбігаються з практикою, вони не задовольняють ні авторів, ні редакторів наукових текстів, видаються спрощеними й механічними. Щоб вдосконалити чинні норми, варто звернутися до давніших наукових текстів і на практиці виявити, чи існувало в той період формалізоване вживання евфонем у/в, і/ї/ та ся/сь у наукових текстах, чи воно базувалося лише на «чутті». Чи це «чуття» має ознаки системності, чи воно довільне, настроєве.

Об'єкт дослідження – наукова праця «Органічна хемія» Івана Горбачевського, що вийшла 1924 року в Празі.

Підсумовуючи здійснений аналіз праці Івана Горбачевського «Органічна хемія» на предмет відповідності чергування у/в сучасним нормам, можемо констатувати: понад половина чергувань у/в (62%) збігається із сучасними нормами милозвучності; серед слововживань, що суперечать теперішній нормі, 32% становлять збіги голосних; практично всі збіги голосних артикуляційно гармонійні, тому їх важко назвати порушенням милозвучності; збіги приголосних на базі евфонем у/в зводяться до артикуляції [j] нескладового на місці графічного в, що нівелює проблему; правила милозвучності, вписані в чинному «Українському правописі», мають візуальну, а не ортоепічну природу; важливим чинником вибору у/в є інтонування фрази, що вносить елемент суб'єктивності до евфонійного оформлення тексту; у діахронії принципи милозвучності базуються на тривкій основі (62% відповідності теперішнім нормам); цілком формалізувати правила милозвучності не видається можливим.

***Ключові слова:** ортоепічні норми, милозвучність, евфонема, голосний, приголосний, сонорний звуки.*

Halyna NAKONECHNA,

orcid.org/0000-0002-3658-7523

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of Department of Ukrainian Language,

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) *hnacon62@ukr.net*

Iryna MENTYNSKA,

orcid.org/0000-0001-7939-0010

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language

of Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) *imentynska31@ukr.net*

CATEGORY OF SONORITY AS A CULTURAL AND LINGUISTIC CONSTRUCT

The purpose of this article is to find out the practical laws of sonority (alternation of *y/ѳ*) in Ukrainian scientific articles of the early twentieth century and to establish their compliance with the requirements of the current spelling. Achieving this goal involves solving these tasks:

- 1) identify all positions of alternating *y/ѳ* on the 50 pages of the researched works;
- 2) determine compliance with their current standards;
- 3) in case of non-compliance with the current norm to detect the presence or absence of the system (or trends) of such use.

The relevance of further research of this problem is first of all a situation where the requirements of the current "Ukrainian spelling" are at odds with practice, they do not satisfy either authors or editors of scientific texts, seem simplistic and mechanical. To improve the current norms, it is necessary to refer to the older scientific texts and to find out, in practice, whether there was a formalized use of euphoniums *y/ѳ*, *i/ї/ѳ* ма *ся/сь*, in scientific texts, whether it was based only on "sense". Does it "sense" has got signs of systematic, or it is arbitrary?

The object of the research is the scientific work "Organic Chemistry" by Ivan Gorbachevsky, published in 1924 in Prague.

Summarizing the analysis we can state: over half of the alternatives *y/ѳ* (62%) are in line with the current standards of sonority; among words that contradict the current norm, 32% are vowel matches. In fact, all vowel matching are articulatory harmonical, so it is difficult to call them a violation of sonority. Consonant matches that based on euphonium *y/ѳ* are reduced to articulation [j] non-composite on-site graphic *ѳ*, which eliminates the problem; the rules of sonority, written out in the current "Ukrainian spelling", have got a visual, not orthoepic nature; an important factor in the choice of *y/ѳ* is the intonation of a phrase that introduces an element of subjectivity to the Euphonic layout of the text; in diachrony, the principles of sonority are based on the lasting basis (62% compliance with current standards); it is not possible to formalize the rules of sonority completely.

Key words: orthoepic norms, euphonic sound, euphonema, loud, consonant, sonar sounds.

Постановка проблеми. Наукова мова як різновид загальнолітературної мови з огляду на сферу побутування тяжіє до вищого ступеня формалізації на всіх рівнях, ніж, скажімо, мова художніх творів.

Про милозвучність (доброзвучність, евфонію, евфонічність) української мови говорять зазвичай емоційно-поетично. Однак як стилістична категорія «милозвучність» має дефініцію: *Евфонія* (грец. *εὐφωνία*) і *Евфоніка*. 2. лінгв. Уникання у мові нехарактерних для неї сполучень звуків, милозвучність (Словник української мови, 2012: 263) та мусить мати свої норми. Про ступінь нормалізації милозвучності українського тексту йдеться в дослідженні З. Куньч, де авторка робить висновок, що чинний «Український правопис» (Український правопис, 2019: 25) не охоплює всіх позицій милозвучності/немилозвучності (евфонем) (Куньч, 2019: 148, 151). До слова, попередні нормалізаційні праці щодо функціонування української літературної мови також описували ці закони досить розпливчато (Синявський, 2018: 27) або й цілком оминали їх (Курило, 2004).

Актуальність подальшого дослідження зазначеної проблеми зумовлена передусім ситуацією, коли вимоги чинного «Українського правопису» часто-густо розбігаються з практикою, вони не задовольняють ні авторів, ні редакторів наукових текстів, видаються спрощеними й механічними. Отже, аби вдосконалити чинні норми (Український правопис, 2019: 25), варто звернутися до давніших наукових текстів і на практиці виявити,

чи існувало в той період формалізоване вживання евфонем *y/ѳ*, *i/ї/ѳ*, *ся/сь* тощо в наукових текстах, чи воно базувалося лише на «чутті». Якщо так, то чи це «чуття» має ознаки системності, чи воно довільне, настроєве.

Мета статті – з'ясувати наявність практичних законів милозвучності (чергування *y/ѳ*) в українських наукових текстах початку ХХ ст. і встановити ступінь їх відповідності вимогам чинного правопису (оскільки, як зазначає З. Куньч, саме чинний «Український правопис» найбільш детально розробляє формальні норми милозвучності й, відповідно, є законом для мовного редактора).

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити всі позиції чергування *y/ѳ* на 50 сторінках досліджуваних праць; 2) визначити відповідність їх чинним нормам; 3) у частині вживань, що не збігаються з чинною нормою, виявити наявність чи відсутність системи (або тенденції) такого вживання, беручи до уваги фонетичне оточення (артикуляційну характеристику голосних та приголосних звуків), вузьке та широке евфонічні поля, інтуїтування фрази, темп мовлення тощо; з'ясувати частку раціонального та інтуїтивного в понятті «милозвучність».

Об'єкт дослідження – наукова праця «Органічна хемія» Івана Горбачевського, що вийшла 1924 року в Празі. Зазначимо, що це оригінальна робота, не перекладна, автор – українець, і тоді не існувало ще вимог «Українського правопису»

щодо милозвучності. Отже, маємо змогу простежити, наскільки «чуття» автора суголосне із теперішніми вимогами в цій ділянці.

На 50 сторінках праці виявлено 410 позицій чергування *у/в* (евфонем). 255 випадків збігаються з чинними нормами, що становить 62 відсотки всіх уживань. Відповідно, 155 евфонем (38 відсотків) не відповідають нормам теперішнього правопису. Цифри свідчать, що понад половина випадків належить до таких, що надаються до нормування, тобто маємо переважання раціонального над інтуїтивним, навіть якщо це виявилось щойно в теперішній історичній перспективі.

Виклад основного матеріалу. Предметом нашого зацікавлення є якраз ті випадки «неправильного» чергування *у/в* стосовно чинної норми. Мусимо з'ясувати природу саме такого вживання і наявність/відсутність системності.

У в позиції збігу голосних

Попри аксіоматичне твердження, що для української ортоєпії не є характерним збіг голосних, в аналізованому тексті ми виявили 50 зазначених позицій, що становить 32 відсотки від усіх відхилень. За моделями це виглядає так:

у – у: *йодоформу уживається*. Звуки ідентичні артикуляційно за всіма параметрами (ступінь підняття, ряд, наголошеність/ненаголошеність, позиція після твердих/м'яких приголосних), тож артикуляційний апарат не «встигає» перебудуватися. Зрештою, у нормативній тут формі (*вживається*) у вимові матимемо [у] нескладове [ʏ], артикуляційно подібне до [у]. У позиції після м'якого приголосного (*замість алькоголю уживається*) вимова [у] суттєво не міняється (Шевченко, 1993: 37), тож початкове у наступного слова мотивоване так само.

о – у: *якого уживано*. За артикуляційними характеристиками звуки [о] та [у] мають багато спільних рис: належать до заднього ряду, лабіалізовані, ненаголошені, тому за ступенем підняття зближуються – із високого [у] та середнього [о] опиняються у високо-середньому (Шевченко, 1993: 37). Також за умови вживання губного [в] у позиції перед приголосним матимемо [у] нескладове, що знову-таки вирівняє артикуляцію.

и – у: *з цієї причини учинок*. Зазначені голосні подібні передусім за ступенем підняття (високо-середній і високий). Щодо розбіжності за рядами, то тут не все так однозначно: якщо [и] належить до переднього ряду і в наголошеній, і в ненаголошеній позиціях, то [у] – до заднього лише в наголошеній позиції, а в ненаголошеній – дрейфує до середнього ряду (Шевченко, 1993: 37). Отже, в потоці мовлення артикуляція уподібнюється,

сприяючи милозвучності. У цьому конкретному випадку на вибір початкового у накладається ще фразовий наголос, з чого видно, що слова *причини* та *учинок* становлять різні понятєві сегменти в широкому евфонічному полі. Довша пауза, крім зазначеного вище, мотивувала початкове у в наступному слові. Подібно чинить автор у фразі *на злуки у котрих*: хоч кома відсутня, але пауза існує, тому вибір прийменника логічний. Цю позицію ми віднесли до нормативних, оскільки маємо пункт про вживання у перед приголосним після паузи, позначеної на письмі розділовим знаком (Український правопис, 2019: 25).

е – у: *ε у порядкування*. Наголошене [e] належить до середнього підняття, натомість ненаголошене [y] зі свого високого підняття опускається до високо-середнього, внаслідок чого артикуляційні характеристики звуків зближуються. Щоправда, стосовно рядів їхня вимова суттєво відрізняється (відповідно передній і задній). Отже, мотивація вибору *у/в* тут видається непрозорою. Спостерігаємо, що [e] в позиції після м'якого приголосного та [e] в позиції після твердого (*давніше уживано, але у цих злук*) також не впливає на вибір *у/в*.

а – у: *абсорбуєся увесь газ; треба уживати*. Маємо повний збіг щодо ряду (задній) і частковий щодо підняття: ненаголошений [a] з низького підняття перейшов до середнього, а ненаголошений [y] з високого – до високо-середнього, внаслідок чого артикуляційна дистанція скоротилася. Щоправда, після м'якого приголосного з'являється *i-подібний* сегмент, за якого артикуляція голосних просувається вперед і вгору, тож у першому прикладі [a] віддаляється від [y] щодо ряду, але ще більше уподібнюється за підняттям, що в сумі не порушує загальної евфонії вислову.

і – у: *нормальні угльоводні; які уже*. Ненаголошені [i] та [y] мають високе та високо-середнє підняття відповідно. Також [y] в ненаголошеній позиції прямує із заднього ряду до середнього, що наближує його до [i], який перебуває в передньому ряді, таким чином вимова стає плавною. Наголошеність [i] та акомодация після м'якого тут не важать, бо [i] й так перебуває в межових артикуляційних позиціях (займаючи місце високого підняття і переднього ряду, уже не може просунутися у вимові ні вище, ні вперед).

У досліджуваній праці, крім збігу двох голосних, траплялися й тріади, де у виступав прийменником й опинявся в оточенні кінця та початку сусідніх слів.

е – у – о: *ε у обох; ε у олефінів*. Маємо лабіалізовані ненаголошені [y] та [o], ідентичні за рядом (задній) і підняттям (високо-середнє з огляду на

ненаголошену позицію), а також наголошене [e], що близьке за підняттям (середнє) і частково з [y] за рядом (ненаголошений [y] просувається у вимові вперед. Також [e] після м'якого завдяки *i-подібному* сегменту набуває подібних артикуляційних ознак. Враховуючи вищезазначене, а також те, що [e] входить до складу присудка, обрамленого відповідною паузою, у вимові не відчутно евфонійних вад.

a – y – a: *вугля у алькіленів*. Збіг **a – y** описано вище, а опозиція **y – a** містить подібну артикуляційну характеристику. Видається також, що вагому роль тут відіграє інтонування фрази, яке згладжує явно немилослівне нагромадження голосних, до того ж ускладнене додатковим [y] в широкому евфонійному полі (*вугля у ...*).

y – y – e: *чому у етілену*. Артикуляційна ідентичність **y – y** очевидна, тим часом як [e] у вимові зазнає таких змін: у ненаголошеній позиції набуває високо-середнього підняття, яке до того ж підсилюється акомодациєю. Своєю чергою ненаголошений [y] просувається у вимові вперед. І завершує артикуляційний малюнок відповідне інтонаційне оформлення, що й нівелює нагромадження голосних.

Як бачимо, артикуляційна характеристика голосних звуків та відповідне інтонування фрази дають підстави твердити, що збіг голосних у досліджуваному тексті має радше візуальний, ніж ортоепічний характер.

У в позиції після голосного перед приголосним

Чинний правопис вимагає від творців текстів уживати **в** у позиції після голосного перед приголосним, крім **в, ф, льв, тв, св** і под. (Український правопис, 2019: 25). Зважаючи на характеристику артикуляційних особливостей зазначених голосних, подану вище, та на практично всі групи приголосних у позиції після **у**, наявні в прикладах, головним чинником вибору прийменника **у** тут залишається інтонаційний:

e – y – збіг приголосних, крім льв, св, тв: *є у злук;*

a – y – глухий приголосний: *лишаються у кожного;*

a – y – дзвінкий приголосний: *стрілка у годинника;*

i – y – глухий приголосний: *є і у цих вугльоводнів;*

i – y – збіг приголосних, крім льв, св, тв: *і у злук; і у другого;*

o – y – глухий приголосний: *помічено у кислоті.*

В у позиції збігу приголосних

За нашими підрахунками, серед відхилень від чинних норм милозвучності в досліджуваній праці 68 відсотків уживань припадає на збіг приголосних. Це узгоджується зі спостереженнями

інших науковців (Синявський, 2018: 27). Нижче наводимо моделі таких слововживань, одразу зазначивши, що у всіх поданих прикладах порушення милозвучності нейтралізує вимова [в] перед приголосним – як [y] нескладового:

початок речення – глухий приголосний звук:
В котлах... Вкоротці...

початок речення – дзвінкий приголосний звук: *В загальних формулах...*

початок речення – дзвінкий сонорний приголосний звук: *В лабораторіях...*

початок речення – збіг глухих приголосних звуків: *В статті о цукрах...*

початок речення – збіг дзвінких приголосних звуків: *В II. є напрям...*

початок речення – збіг приголосних звуків, з яких перший глухий: *Впродовж другої половини... В природі...*

розділовий знак – глухий приголосний звук: *затичкою, в котрій; продукт метану, в котрім.* У цих прикладах важить той факт, що в мовленнєвому потоці перед комою маємо звуки [йу] та [y]. Можливо, це вплинуло на вибір прийменника. З іншого боку, як ми бачили вище, позиція **y – y** виглядає вмотивованою з огляду на зручність артикуляції. Очевидно, важить наявність паузи.

розділовий знак – збіг приголосних звуків, з яких перший глухий: *дві, в третім.*

розділовий знак – збіг приголосних звуків, з яких перший дзвінкий: *тетраєдрів, в другій є.*

розділовий знак – дзвінкий сонорний приголосний звук: *злук, в яких.* Крім того що сонорність передбачає переважання у вимові голосу, [в] у позиції перед приголосним все одно наближається до [y], тож уживання прийменника **в** артикуляційно цілком доречно. Ця позиція може мати певні модифікації. До прикладу, у фразі *злуки, в молекулах котрих перед розділовим знаком слово закінчується на голосний, на відміну від попередньої сполуки, однак це не вплинуло на вибір прийменника перед сонорним.* Цікаво, що на вибір прийменника не вплинуло й розташування дужки, що змістово сегментує фразу: *кислотою азотною (в запертій скляній рурі); (аналізованої злуки) в кубічних сантиметрах.*

У фразі (*обр. 3*), **в котрій** дужка й кома посилюють ненормативність позиції, однак [y] нескладове й тут вирівнює артикуляцію.

глухий приголосний – дзвінкий приголосний: *виступають в гору; не можуть вже сполучатися.*

глухий приголосний – дзвінкий сонорний приголосний: *злук в лабораторіях; мають в молекулах; деяких інших вважається.*

дзвінкий приголосний – дзвінкий приголосний: *також в Баку.*

дзвінкий сонорний приголосний – глухий приголосний: розчин в кислоті; поклав в половині; є вуголь чотирихвартісним, напр. в ціяноводні. Цікаво, що крапка в останньому прикладі не є пунктуаційним знаком, радше орфографічним. Правил уживання *у/в* після скорочень у чинному «Українському правописі» не подано. Проте в цьому випадку *в* все одно міститься між приголосними, тож формальне порушення норми очевидне. Але в інших випадках користувач може вагатися: чи орієнтуватися на вимову, чи на написання: *а, в, с* у половині випадків чи *в* половині. Формально маємо позицію між приголосними, реально ж *с* читаємо як [це], тобто вже треба застосовувати правило (Український правопис, 2019: 25): після голосного перед більшістю приголосних, крім *в, ф*, та сполук із ними, пишемо *в*.

дзвінкий сонорний приголосний – дзвінкий приголосний: хльороформ в безбарвих голках.

дзвінкий сонорний приголосний – дзвінкий сонорний приголосний: зігріванням в ретортах; ацетілен в неорганічній хемії. У першій фразі, на нашу думку, вимова досить немилозвучна, оскільки дається взнаки вимова губного [м], натомість два зубні, що формують другу позицію, ідеально вписують прийменник *в* у мовленнєвий потік у вигляді нескладового [у].

дзвінкий приголосний – дзвінкий сонорний приголосний: також в розчинах.

дзвінкий приголосний – глухий приголосний: аж в половині.

дзвінкий сонорний приголосний – збіг глухих приголосних: первнів в 100 г. Як бачимо, тут перше слово закінчується не просто на дзвінкий приголосний, а на нескладовий голосний, що з артикуляційного погляду цілком близьке до теперішньої норми.

дзвінкий сонорний приголосний – збіг приголосних, з яких перший глухий, другий – дзвінкий сонорний: бутілен в 3. ізомерних; амілен в 5; атомів в просторі.

глухий приголосний – глухий приголосний: істнують в 4. оптичних ізомерах; дух в тодішній хемії. Видається, що наявність у в попередньому

слові зумовило вибір прийменника *в*, артикуляційного [у] нескладового, для досягнення евфонії. Натомість коли два звуки [у] стоять підряд, без приголосних, тоді милослухність полягає в єдиному артикуляційному зусиллі. Тут маємо завади у вигляді шуму – приголосних.

глухий приголосний – збіг глухих приголосних: вступають в склад.

перед сполуками з в, ф (незалежно від закінчення попереднього слова): буває в двох ізомерних формах.

перед в (незалежно від закінчення попереднього слова): находилися в великих масах, кристалізуються в великих масах.

Як бачимо, збігу приголосних із *в* у вимові не існує, оскільки його всюди заступає [у] нескладовий. Тож питання збігу *в* з приголосними лежить радше у візуальній, графічній площині.

Висновки. Підсумовуючи здійснений аналіз праці Івана Горбачевського «Органічна хемія» на предмет відповідності чергування *у/в* сучасним нормам, можемо констатувати:

- понад половина чергувань *у/в* (62 відсотки) збігається із сучасними нормами милослухності;
- серед слововживань, що суперечать теперішній нормі, 32 відсотки становлять збіги голосних;
- практично всі збіги голосних артикуляційно гармонійні, тому їх важко назвати порушенням милослухності;
- збіги приголосних на базі евфонем *у/в* зводяться до артикуляції [у] нескладового на місці графічного *в*, що нівелює проблему;
- правила милослухності, виписані в чинному «Українському правописі», мають візуальну, а не ортоепічну природу;
- важливим чинником вибору *у/в* є інтонування фрази, що вносить елемент суб'єктивності до евфонійного оформлення тексту;
- у діяхронії принципи милослухності базуються на тривкій основі (62 відсотки відповідності теперішнім нормам);
- цілком формалізувати правила милослухності не видається можливим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбачевський Іван. Органічна хемія. Прага. Наклад Українського університету в Празі. Друк Державної друкарні в Празі. 1924. 997 с.
2. Куньч З. Й. Еволюція правил позиційного чергування голосних і приголосних від «Норм» О. Синявського донині. *Український смисл* : науковий збірник. Дніпро : Ліра, 2019. С. 148–157.
3. Курило Олена. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 303 с.
4. Норми української літературної мови. / Синявський О. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2018. 368 с. Репринт з видання 1931 р. С. 27.
5. Словник української мови. Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.

6. Український правопис. «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2019. 392 с.
7. Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова : Довідник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.

REFERENCES

1. Horbachevskiy, Ivan. Organichna khemiia. Praha. [Organic chemistry. Prague] Naklad Ukrainskoho universytetu v Prazi. Druk Derzhavnoi drukarni v Prazi. 1924. 997 p.
2. Kunch, Z. Y. Evoliutsiia pravyl pozytsiinoho chervuvannia holosnykh i pryholosnykh vid “Norm” O. Syniavskoho donyni. [The evolution of the rules of positional alternation of vowels and consonants from “Norms” by O. Sinyavsky to this day]. Ukrainskyi smysl: naukovyi zbirnyk. Dnipro: PP Lira, 2019. P. 148–157 [in Ukrainian].
3. Kurylo, Olena. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. [Attention to contemporary Ukrainian literary language]. Kyiv: PP Solomii Pavlychko “Osnovy”, 2004. 303 p.
4. Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian literary language]. Syniavskiy O. Kyiv: PP VD Dmytra Buraho, 2018. 368 s. [Reprint z vydannia 1931 r.]. P. 27.
5. Slovnyk ukrainskoi movy. [Dictionary of the Ukrainian language] Kyiv: PP VTs “Prosvita”, 2012. 1320 p.
6. Ukrainskyi pravopys. [Ukrainian spelling]. PP “Vydavnytstvo “Naukova dumka” NAN Ukrainy”, 2019. 392 s.
7. Shevchenko, L. Yu. Suchasna ukrainska mova : Dovidnyk. [Modern Ukrainian: Handbook.] Kyiv: PP Lybid, 1993. 336 p.